

INHOUD

Arthur Koestler
 Anticommunisme
 Nederland en de DDR
 Washingtons sleutellanden

Het beest in de mens

Het complexe leven van Arthur Koestler

Aart Aarsbergen bespreekt:
 David Cesarani, *Arthur Koestler, The Homeless Mind*,
 London: William Heinemann, 1998

'I feel like a character in the novel *Darkness at Noon*.' Dit zei Bill Clinton, aldus het befaamde *Starr Report*, in januari 1998 tegen zijn assistent Sidney Blumenthal, toen er in de pers berichten opdoken over de presidents seksuele relatie met Monica Lewinsky. Maar waar de hoofdpersoon Roebasjov uit Koestlers roman zich opoffert voor een hoger doel – de Partij en de wereldrevolutie –, probeerde Clinton zijn gênante buitenechtelijke escapades voor het publiek verborgen te houden. President Clinton zal niet de enige zijn die Arthur Koestler vooral – of wellicht alleen – kent als de auteur van deze politieke roman. *Darkness at Noon*, het verhaal over de oude revolutionair Roebasjov die als laatste dienst aan zijn communistisch vaderland misdaden bekent die hij nooit heeft gepleegd, is ongetwijfeld het hoogtepunt uit Koestlers oeuvre. Dit boek, zijn bijdrage aan de bundel *The God that Failed*, waarin voormalige fellow-travelers en communisten met hun politieke verleden afrekenen, en zijn optreden op tal van anticommunistische congressen, vestigden zijn reputatie van bekeerd communist en geharnaste Koude-Oorlogstrijder.

Maar Arthur Koestler (Boedapest 1905) had meer interesses en

heeft op tal van terreinen zijn sporen verdiend. Hij schreef romans, toneel en essays, maar was toch vooral een journalist, een verslaggever van zijn tijd. Op jonge leeftijd brak hij zijn studie af en trok naar Palestina, waar hij zich aansloot bij de rechtse zionistische beweging van Vladimir Jabotinsky. Terug in Europa vond hij onderdak bij de communistische beweging, was actief in de Komintern-organisatie van Willi Münzenberg en raakte tijdens de Spaanse Burgeroorlog gevangen in een Franquistische dodencel. In 1938 verliet hij de communistische partij. Na de oorlog, waarin hij als een der eerste journalisten aandacht vroeg voor de concentratiekampen in het Derde Rijk, leefde hij enige tijd in de nieuwe staat Israël, maar keerde gedesilluseerd terug naar Europa en zette zich in woord en geschrift in voor de anti-communistische strijd. Hij werd de drijvende kracht achter het Congres voor Culturele Vrijheid, een in 1950 (met steun van de CIA, zoals later bleek) opgerichte internationale organisatie die een intellectueel tegenoffensief tegen het communisme wilde ontketen. Totdat hij zich in 1955 uit het politieke leven terugtrok en zijn oude liefde, de wetenschap, opzocht. Hij publiceerde een aantal voortreffelijke boeken op dit gebied, zoals *The Sleepwalkers* (1959), *The Act of Creation* (1964) en *The Ghost in the Machine* (1967). Aan het eind van zijn leven zocht hij de antwoorden die de wetenschap hem niet kon geven in de parapsychologie en andere semi-wetenschappen. Bij hun zelfgekozen dood in 1983 lieten hij en zijn vrouw een bedrag van een miljoen

B O E K E N

pond na voor een leerstoel parapsychologie die uiteindelijk aan de universiteit van Edinburgh is opgericht.²

Koestlers veelzijdigheid belemerde in zekere zin zijn populariteit. Hij was communist en anti-communist, zionist en antizionist, rationalist en rusteloos zoeker naar spirituele waarheid – er zijn maar weinig mensen die in zo'n spoor kunnen blijven. Door zijn publicaties op wetenschappelijk gebied verloor hij het publiek dat hem vooral als kampioen van het anticommunisme waardeerde en door zijn interesse voor paranormale fenomenen als telepatie, psychokinese en geestveranderende drugs vervreemde hij deze nieuw verworven lezerskring vervolgens weer van zich.

Zijn complexe leven is al eerder geboekstaafd. In 1982 verscheen *Koestler: a Biography* van de Britse journalist Iain Hamilton. Koestler had zijn medewerking toegezegd – de auteur was een goede vriend – en materiaal ter beschikking gesteld, maar biograaf en gebiografeerde kregen onenigheid omdat Hamilton niet alles mocht gebruiken op de manier die hij voorstond. Bovendien voelde Hamilton zich niet geroepen de laatste fase van Koestlers leven, waarin deze sterk geïnteresseerd was in het paranormale, uitgebreid te behandelen. 'It may be evident to the reader that I am not entirely in sympathy with the sharp course taken by Koestler's mind in the latter half of the sixties.'³ Tot ongenoegen van Koestler richtte Hamilton zich vooral op zijn politieke periode en deed hij de laatste dertien jaar af in amper acht bladzijden. Koestler

daarentegen wilde juist aandacht voor de periode na 1955, die hij uiteindelijk belangrijker vond. Hij wilde niet alleen maar bekend staan als de schrijver van *Darkness at Noon* (1940), maar vooral als een wetenschappelijke vernieuwer, een nieuwe Darwin.

Joodse identiteit verdrongen?

De nieuwe, geruchtmakende biografie van David Cesarani, *Arthur Koestler, The Homeless Mind*, is de eerste die is geschreven zonder inmenging van Koestler zelf of van iemand die over zijn reputatie moet waken. Bovendien heeft Cesarani gebruik kunnen maken van verloren gewaande archieven die na de val van de Muur in Rusland ontdekt zijn en die vooral materiaal leveren over Koestlers communistische periode.

Cesarani, hoogleraar joodse geschiedenis in Southampton, is zijn biografie aanvankelijk begonnen als een onderzoek naar Koestlers joodse identiteit. Maar wat begon als een beperkte *case study* groeide uit tot een heuse levensbeschrijving van ruim 600 bladzijden die zich inderdaad onderscheidt door een grote aandacht voor Koestlers joodse achtergrond en de manier waarop hij hierop heeft gereageerd. 'Jewishness was in fact a key to his personality and his life story,' Koestler groeide, anders dan hij zelf over zijn jeugd jaren heeft geschreven, op in een traditioneel joods milieu in Boedapest aan het begin van deze eeuw. Hij had al spoedig grote belangstelling voor het zionisme. In 1925 gaf hij op twintigjarige leeftijd zijn studie op en vertrok een paar maanden later naar Palestina. Ook bij zijn keuze voor

het communisme speelde zijn joodszijn volgens Cesarani een rol. De communisten vormden in het interbellum de actiefste kracht tegen het nazisme en de jodenhaat. De beweging bood vele niet-zionistische joden een onderdak die in tal van communistische partijen in Europa een vooraanstaande rol speelden. Toen Koestler ontdekte dat het communistische arbeidersparadijs omringd was door prikkeldraad en wachtorens, groeide opnieuw zijn belangstelling voor Palestina. In 1948, kort na de afkondiging van de staat Israël, verbleef hij er enige tijd. Maar ook hier volgde opnieuw de deceptie. Hij ergerde zich aan de bekrompenheid en de onderlinge twisten in het land, en was ervan overtuigd dat David Ben-Goerion en de zijnen onder de dekmantel van het socialisme tot een 'totalitair partijregime' wilden komen. Hij keerde zich wederom en nu definitief van het zionisme af. 'Homelessness became his domicile', schrijft Cesarani. Aan het einde van zijn leven probeerde hij zelfs de historische band tussen de joden en Israël te verbreken. In een van zijn laatste boeken, *The Thirteenth Tribe* (1976), verdedigt hij de uiterst dubieuze stelling dat het grootste deel van de Europese joden in werkelijkheid niet uit Palestina komt, maar afstamt van de Chazaren, Kaukasische nomaden die zich in groten getale tot het jodendom bekeerd zouden hebben.

Of hij wilde of niet, zijn joodse identiteit bepaalde zijn leven en karakter. Arthur Koestler was de belichaming van de Wandelende Jood, de buitenstaander die nergens een thuis kan vinden: niet bij

B O E K E N

de zionisten van Jabotinsky, niet bij de communistische beweging, niet bij de intellectuelen op de *rive gauche* in Parijs. Hij bleef altijd een vreemdeling: arrogant en egoïstisch, maar tot in zijn diepste vezels onzeker.

Koestlers joodse identiteit is in de literatuur over hem nooit zo sterk benadrukt. Een reden daarvoor is dat hij in zijn eigen autobiografische geschriften, vooral in *Arrow in the Blue* (1952) en *The Invisible Writing* (1954), zijn joodse achtergrond zo veel mogelijk heeft weg getouchéerd. Hij schreef deze boeken na zijn definitieve breuk met het zionisme. Hij presenteert zich daarin als een kosmopoliet, een man van de wereld zonder religieuze affiliatie of nationale banden. Zijn autobiografieën, en Cesarani legt daar terecht de nadruk op, zijn echter (zoals zo vaak) in belangrijke mate een reconstructie van een werkelijkheid zoals de auteur die graag gezien had. Hoewel Cesarani, onder meer met behulp van de nieuwe bronnen, zich hiervoor tot het uiterste heeft ingespannen, heeft hij Koestler niet op grove leugens of verdraaiingen kunnen betrappen. Wel ontdekte hij dat hij wat langer lid van de communistische partij was gebleven dan hij in zijn boeken opgaf. Zijn breuk met het zionisme eind jaren veertig was gecompliceerder en pijnlijker dan hij zijn lezers wilde doen geloven. Maar de belangrijkste reden waarom zijn autobiografie gewantwoord moet worden is omdat Koestler een beeld van zichzelf geeft als iemand die mentaal en psychologisch zijn leven op orde heeft, als een man die de belangrijkste antwoorden op de grote

existentiële vragen allemaal al heeft gevonden. In zijn werk gaf hij een coherentie aan zijn leven die er in werkelijkheid zo node aan ontbrak.

Seksistische dronkenlap

Koestlers had een turbulent, rusteloos en gehaast bestaan. Hij was een getourmenteerd mens, die, zoals op veel plaatsen al gememoireerd is (onder meer in *La Force des Choses* van Simone de Beauvoir), met een slok op gemakkelijk op de vuist ging. Hoewel er zeker ook vrienden zijn die hem als charmant, vrijgevig en hartelijk omschrijven, heeft het beeld van de nerveuze, onbehouden en ruziezoekende drinkebroer de overhand. Vooral in zijn relaties met vrouwen was hij egoïstisch en dominant. Koestler was een befaamd rokenjager die de vrouwen die op zijn avances ingingen, op buitengewoon seksistische manier behandelde. Cesarani schroomt niet hem een 'serieverkrachter' te noemen. Het is dit aspect van de biografie die in Groot-Brittannië bij publicatie zoveel aandacht heeft getrokken. Cesarani is hier zelf mede schuldig aan, want hoewel hij dit onderwerp in zijn boek met een pinnig opgeheven vinger-tje behandelt, heeft hij de belangstelling hiervoor sterk aangewakkerd door juist de saillante details over Koestlers vaak buitenissige seksleven in een aantal voorpublicaties in de *The Daily Telegraph* op te dissen. En inderdaad, er is ook nogal wat te melden: zijn vele affaires – 'zijn harem' zoals Koestler zelf zei – die vaak tegelijkertijd plaatsvonden, de verkrachting van Jill Craigie, de actrice en vrouw van Labour-politicus Michael

Foot, de abortus van Jane Howard (hoewel Koestler zich in geschrifte tegen abortus had uitgelaten), het pijnlijke gebrek aan liefde voor zijn (ongewenste) dochter Christine, die hij nooit heeft willen ontmoeten ('ik geloof niet in bloedbanden'). Ten slotte is er natuurlijk de manier waarop hij Cynthia, zijn derde echtgenote, heeft overgehaald zich samen met hem van het leven te beroven. Koestler was oud en ziek, Cynthia was vele jaren jonger en mankeerde niets. Het maakt er de persoon Koestler niet sympathieker op, maar het is natuurlijk zeer de vraag of met het bekend worden van deze onverkwikkelijke feiten de politieke-morele zeggingskracht van zijn werk verloren is gegaan.

Holist pur sang

Een van de verrassende gezichtspunten die Cesarani in de biografie naar voren brengt, is dat Koestlers werk en denken een veel grotere continuïteit vertonen dan op het eerste gezicht lijkt. Men is geneigd zijn carrière in tweeën te delen: eerst is er de politieke Koestler, aanhanger en vervolgens bestrijder van het communisme, die later, halverwege de jaren vijftig, kiest voor een contemplatief leven en zich toelegt op de popularisering van de wetenschap. Hij kondigde deze cesuur aan in de veel geciteerde passage in *The Trial of the Dinosaur* (1955): '[...] the bitter passion has burnt itself out; Cassandra has gone hoarse, and is due for a vocational change.' David Cesarani toont overtuigend aan dat Koestler in essentie een holistisch denker was voor wie er altijd een allesoverhulende gedachte

B O E K E N

moest zijn. Als communist, als zionist en later ook als wetenschapsessayist. Hij kon niet leven in een wereld zonder richting en doel. Koestler kwam tot het besef dat het leven wordt bepaald door een 'onzichtbaar schrift' (*The Invisible Writing*, de titel van een deel van zijn autobiografie). Zijn belangstelling voor Oosterse spiritualiteit, parapsychologie en occulte wetenschappen werd ingegeven door zijn pogingen het 'onzichtbare schrift', de werkelijkheid die buiten het bereik van de moderne wetenschap ligt, te ontcijferen. Naarmate hij ouder werd zocht hij het antwoord op het raadsel van het menselijk bestaan in steeds hogere, paranormale sferen. Maar het grondpatroon in zijn denken blijft hetzelfde. Een begrip als het 'oceanisch gevoel', een sensatie van vrede en verzoening die het normale begrip te boven gaat, een zeg maar mystieke ervaring die hij voor het eerst had in de gevangenis in Málaga tijdens de Spaanse Burgeroorlog, keert diverse malen in zijn werk terug. In zijn afscheidsbrief, geschreven enkele uren voor zijn zelfmoord, refereert hij er nog aan: 'This "oceanic feeling" has often sustained me at difficult moments, and does so now, while I am writing this.' Misschien is deze ervaring in de Spaanse dodencel wel de sleutel tot Koestlers latere leven en belangstelling voor het paranormale. Het bracht hem tot zijn analyse van het doel en de middelen in *Darkness at Noon* en lag aan de basis van zijn zoektocht naar een transcendente wereld achter de waarneembare werkelijkheid.

Wetenschap was voor Koestler politiek met andere middelen.

Aanvankelijk dacht hij dat het communisme de maatschappelijke problemen kon oplossen, maar toen hij daarvan was teruggekomen, meende hij dat de wetenschap die rol kon spelen. Dit komt tot uiting in zijn beschouwingen over de menselijke evolutie (*The Ghost in the Machine*, 1967) waarin hij aandacht vraagt voor de onvolkomen constructie van het menselijke brein en de gevolgen daarvan. In de loop van de evolutie hebben onze hersenen zich niet verder uitontwikkeld maar zijn er naast de hersenstam nieuwe elementen als het limbisch systeem en de hersenschors toegevoegd die onderling slechts weinig verbindingen kennen. Hij bouwt hiermee voort op de theorieën van de neurofysioloog Paul McLean die later in Nederland door Piet Vroom met zijn *Tranen van de krokodil* (1989) tot grote populariteit zijn gebracht. Koestlers idee dat de wetenschap het menselijk gedrag dient te reguleren uitte zich ook in zijn contacten in de jaren zestig met drugsgoeroe Timothy Leary, zijn belangstelling voor geestverruimende middelen en zijn pleidooi om op grote schaal drugs te verspreiden die de menselijke agressie kunnen beteugelen.

Triest leven

David Cesarani heeft een grondige, kritische en weinig vleiende biografie van Arthur Koestler geschreven. Er zijn geen lijken uit de kast komen vallen, maar de vuile was die Cesarani heeft buiten gehangen stinkt toch behoorlijk. Wat blijft er over van Koestler na dit boek? Het beeld dat hij van zichzelf in zijn autobiografisch werk

heeft gepresenteerd moet op bepaalde punten worden bijgesteld. Hij heeft zijn joodse wortels verloochend. Zijn onzekerheid en gebrek aan eigenwaarde hebben zijn leven ernstig aangetast. Zijn persoonlijk leven is een grotere puinhoop geweest dan tot nu toe bekend was, zijn drankzucht en seksisme hebben diepe sporen getrokken in zijn eigen leven en in dat van zijn dierbaren. Hij wilde zich inzetten voor het welzijn van de mensheid, maar was niet in staat zich op een normale manier aan mensen te binden. Maar de kern van Koestler als politiek schrijver, journalist en chroniqueur van zijn tijd blijft wat mij betreft overeind. Het is de Koestler van *Darkness at Noon*, *The God that Failed* en het Congres voor Culturele Vrijheid – kortom, de onvermoeibare strijder tegen het totalitarisme – die van belang zal blijven. Koestler stelde vragen over doel en middelen die in deze door geweld geteisterde eeuw van groot moreel belang waren en zijn. Hij had als een der eersten aandacht voor de *Endlösung* die de joden in het nazi-rijk trof. Hij wees op de zwarte kanten van het communisme en de dreiging die van de Sovjetunie uitging op een moment dat vele progressieve intellectuelen zich nog door Stalin en de zijnen in het Kremlin lieten fêteren. Door de kracht van zijn argumenten en door zijn eigen voorbeeld behoedde hij verlichte intellectuelen voor de verlokkingen van Marx, Lenin en Stalin. Samen met figuren als George Orwell, Karl Popper en Albert Camus leverde hij een belangrijke bijdrage aan het morele failliet van het communisme. Dat hij zich als

B O E K E N

oude man uiteindelijk aansloot bij de Tories en zich door Margaret Thatcher op Downing Street 10 op de thee liet uitnodigen, zij hem daarbij dan maar vergeven.

AART AARSBERGEN
historicus

- 1 *Starr Report*, Narrative, XIV, A (geen paginaverwijzing, Internetversie).
- 2 Een bronzen beeld van Arthur Koestler is uit voorzorg uit de hal van de universiteit van Edinburgh verwijderd omdat het bestuur vreesde dat, nu Koestler in de

- biografie van Cesarani naar voren komt als een serieverkrachter, het wellicht zou worden beschadigd of verwijderd. *NRC Handelsblad*, 2 januari 1999.
- 3 Iain Hamilton, *Koestler: a Biography* (Londen 1982), p. 357.

